

Başarma heyecanı ve gururunun göstergeleri...

Cumhuriyetin Şeker Fabrikaları (*)

Cumhuriyet yönetimi, yapacaklarını kısa sloganlarla halka anlatmıştı: 'Bir karış daha demiryolu', 'üç beyaz, üç siyah' gibi... Üç beyaz; un, şeker ve tuzdur... Cumhuriyetin ilk şeker fabrikası Alpullu, Trakya'ya hem elektrik enerjisini hem de 'ışığı' götürdü.

Şeker fabrikaları yalnızca şeker üretmedi. Aynı zamanda şeker makineleri ve daha birçok makineyi üreterek ülke kalkınmasına katkı sundu. Toplumun yaşamında 'pancar parası' olarak yer etti. Bu birikim 1990'larda Orta Asya ülkelerine dahi şeker fabrikası kurdu...

Mahmut KİPER - Metalürji Mühendisi

USİAD Sanayi ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu

mahmut.kiper@gmail.com

Bir ülkenin yöneticilerinin hedeflerini halkına anlatabilmelerinin, yapacaklarını benimsetebilmelerinin en iyi yollarından biri de bunları anlaşılabilir, kolay sloganlar haline getirip halkıyla paylaşmalarıdır. Bugün de pek çok gelişmiş ülke tarafından uygulanan bu 'hedeflerin paylaşımı' yöntemi, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de başarıyla uygulanmıştır. 'Bir karış daha demiryolu' bunlardan biridir. Bu nedenle üzerinden kaç on yıl geçmiş olmasına rağmen onuncu yıl marşını küçükten büyüğe hepimiz, aynen o günlerin heyecanı ve inancıyla söyleriz.

İşte ilk yılların diğer bir sloganı da 'üç beyazlar-üç karalardır. Bu slogan, genç Cumhuriyet'in yokluğunu çektiği üç beyaz (un, şeker, pamuklu dokuma) ve üç kara (kömür, demir, petrol) ile halkını buluşturma konusundaki inancı ortaya koymaktadır.

Üç beyazlardan şeker 'topyekun kalkınma' sloganını anlamlı kılan ağır toplardan biridir.

İlk yıllarda Anadolu insanı ne şeker pancarını ne de şekerini bilmektedir. Şeker yerine yaygın olarak pekmez kullanılmaktadır. Türk Tarih Vakfı'nın çıkardığı '75. Yılda Çarklardan Chiplere' isimli kitapta Aydın Engin tarafından kaleme alınan 'Bir Şeker Hikayesi-Alpullu Şeker Fabrikası' öyküsünde halk arasında ülkeye az miktarda Rusya'dan gelen kelle şekerinin mayasının insan kemiği olduğuna inanıldığı belirtilir.

ALPULLU'DA İLK ADIM

Aynı öyküde, ülkemizin ilk şeker fabrikasına ev sahipliği yapma onurunu yaşayan Alpullu'da, o meşhur soğuğa, kağnı işlemez balçığa inat Macar uzmanların gözetiminde yapılan şeker pancarı ekimi, pancar hasatı ve ilk şeker üretimi anlatılır. Pek çok sanayi öyküsünde gördüğümüz gibi, Trakya'nın bu yöresi ve yaşam fabrikayla baştan sona değişmiştir. Bu tesisin de Anadolu insanını nasıl heyecanlandırıldığını sözü edilen öyküde yer alan bir söyleşiden, eski fabrika çalışanlarından Emrullah Beydeli'nin trakyalı ağzından aktaralım;

' ...Gazi demiş kalkınacak memleket. Kuruldu ya fabrika, mektepse mektep geldi, ziraatsa ziraatın hasını ürgendik. Paraysa girdi köylünün cebine. Miskin otururduk kahvede sekiz ay. Olduk burda işçi. Değil öyle ırgat, rençber... Sanayi işçisi olduk be yav! A be elektrik gördük biz Alpullu'nun şeker fabrikasında.

(*) Cumhuriyet Strateji Mart 2008

Elektrik ne, ışıktır. Işık, ışık. Sen olsan çalışmaz mısın ışık için? Bak dinle, ne anlatacam sana. Fabrika yapardı daha deneme çalışması. Akşam oldu, gördüm elektriki. Hafta sonu gittim köye, dedim babama, 'Baba' dedim, 'Görmüşüm cenneti. Koca ova kesmiştir ışığa'. Sonra bir gün götürmüşüm anamı. Olmuş akşam vakti. Anam dönmezd. Rum kızımımış. Sevmiş babamı, varmış ona. Olmuş Müslüman. Gördü anam elektriği. Şaşırdı zavallı, istavroz çıkardı. Yani medeniyettir Alpullu Fabrikası. Mekteptir be mektep...'

İLK ŞEKER ÜRETİMİ

Alpullu'nun temeli 26 Kasım 1925'de atılır ve ilk Türk şeker tam bir yıl sonra 26 Kasım 1926'da üretilir.

İlk yıl Alpullu Şeker Fabrikası'nın rekoltesi 520 tondur. Daha ikinci yılında tadilat ve vardiya düzeni ile üretim 960 tona ulaşır.

Alpullu Şeker Fabrikası da, tıpkı diğer Cumhuriyet ilk dönem tesisleri gibi çevresinde geniş bir bölgeyi geliştirir. Hayrabolu, Kırklareli bölgesine etkisi büyüktür.

Türkiye'de şeker sanayinin kurulmasında devlet ve özel teşebbüsün birbirine eşzamanlı yürüyen çabaları görülür. Alpullu yüzde 22 hissesi şahıslara ait olmakla birlikte devlet eliyle kurulmuş ve kuruluşundan yaklaşık dört yıl sonra bu üç şahıs hisselerini devlete satmışlardır.

Kuruluş süreci Alpullu ile eşzamanlı başlayan ve devreye alınması itibariyle Türkiye'nin ikinci şeker fabrikası olan Uşak Şeker Fabrikası ise, bu işe cumhuriyetten evvel gönül veren Nuri Şeker'in olağanüstü gayretleri ile kurulmuştur.

Bu fabrikanın öyküsü, TMMOB yayını olan Mühendislik-Mimarlık Öyküleri-2 kitabında yer alan ve İbrahim Günaydın tarafından kaleme alınan bir öyküde şöyle anlatılmaktadır:

'...Uşak'ta Molla Ömer oğlu Nuri Efendi, 1907 yılından beri şekerin Hindistan'da kamıştan, Avrupa'da pancardan elde edildiğini duymuş ve bu işle hep ilgilenmiş. Kurtuluş Savaşı ardından, hemşehrileriyle 'Uşak Terakki ve Ziraat A.Ş.'yi kurmuş. Ortaklarda nakit olmadığı için buğday, arpa, tavuk, koyun hatta tavuk yumurtası toplanıp, değer fiyatlarıyla satılarak ortaklık paylarına işlenmiş. Bu nedenle köylüler, Nuri Şeker fabrikayı yumurta parasıyla kurdu derlermiş. Cumhuriyet hükümetinin sağladığı arazi, nakit vb. teşviklerle de Uşak Şeker Fabrikası hatta temeli Alpullu'dan da önce atılarak, Alpullu'dan yaklaşık 1 ay sonra üretime geçmiştir...'

Galiba, bu gecikmede ilk fabrika olma onurunun bir devlet işletmesine verilmek istenmesi de etkili olmuş.

ŞEKERE ADANAN YAŞAM

Bu öyküde şeker üretimine nasıl kendini adadığı ve kararlılığı Nuri Şeker'in hatıralarında şöyle aktarılmıştır;

'...bir gün aile efradımı topladım, onlara kat'i bir lisanla şunları söyledim; siz de bilirsiniz ki, ben başladığım bir işten asla dönmem. Eğer ben ölseydim, siz ne yapacak, neyle geçinecektiniz? Yine tarlalar ekip biçecek, onun geliriyle geçiminizi temin edecek değil miydiniz? İşte bundan sonra da aynı şekilde hareket edeceksiniz. Artık beni ölmüş bilin. Bugünden itibaren şeker fabrikasını kuruncaya kadar benim size hiç bir faydam dokunmayacaktır...'

Çabaları ve girişimci ruhu oğul Muhsin Şeker şöyle ifade eder;

'...babam, fabrikayı kurmadan evvel şekerini evimizde imal etmeyi başarmıştı. Köyde yetişen pancarları evimizde kazanlara koyup kaynatıyor, kabuklarını soyup rendeletiyor, ağaçtan yapılmış makinamızda sıkıp elde edilen şerbete kireç ayranı katıyor, sabaha kadar öyle bırakıyordu. Sonra altına çökmüş şerbeti bulandırmadan başka kazanlara aktarıyor ve bundan köpük helvası yapıyordu. Ben de bu helvaları pazara götürüp satardım. Şehirlisi, köylüsü kapış kapış alırdı. Babam bununla yetinmedi. Sayısız deneylerden sonra, pancar kokusundan arındırılmış koyu şerbeti eline alıp, dükkan dükkan gezdirdi, 'işte dedi; bu şekerin koyu şerbetidir. Bir şeker fabrikası yaptıralım, tarlalara 'çükündür' ekelim. Hem paramız Avrupa'ya gitmesin, hem çoluk çocuk, milletimiz bol şeker yesin...'

FABRİKALAR ARTIYOR

Alpullu ve Uşak şeker fabrikaları ile şeker sanayi gelişmeye başlamış, pancar tarımı ve şeker işletmeciliğinde oldukça ilerleme sağlanmıştı.

Bundan sonraki önemli gelişmeleri sözü edilen İbrahim Günaydın'ın şeker öyküsünden alıntılarla anlatmaya devam edelim.

Kurulan iki fabrikanın ardından Eskişehir Şeker gelir. 1 Şubat 1933'de temeli atılan işletmede montaj 6-7 ayda tamamlanır ve 5 Aralık 1933'de işletmeye alınır. Bu tesisin yer seçimi Mustafa Kemal tarafından yapılır. Yer seçiminin öyküsünü Celal Bayar 28 Şubat 1934 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde anlatmaktadır;

'O tarihte Atatürk ile beraber, trenle İstanbul'a giderken Eskişehir'e yaklaştık. Birdenbire Atatürk;

- "Bizim Eskişehir fabrikası ne oldu" diye sordu.

- "Her şeyi ile hazır Gazi hazretleri" dedim ve devam ettim: "Yeri hakkında karar vermek üzereyiz. İki yerin de fayda ve sakıncaları var. Bunlar üzerinde duruyoruz."

Atatürk, "bu işi beraber yapalım" dedi ve treni durdurdu.

Porsuk yanındaki ilk yeri gösterdim. Şimdi fabrika mıntıkasındaki ikinci yeri gösterdim, burada para meselesi biraz farklı olur dedim. Atatürk hiç düşünmeden;

- "Burada yapacaksınız" dedi ve sebebini şu şekilde açıkladı:

'Tren geçtikçe halk istasyonun hemen yanındaki fabrikayı görecektir, morali yükselecek.'

Ve Eskişehir Şeker fabrikası işte bu yerde yükselmiş ve Cumhuriyet'in geleceği için umutları yükselten kuruluşlar arasında gururla yerini almıştır.

Turhal Şeker Fabrikası dördüncü işletmedir.

Artık işletmeleri bir çatı altında toplamanın vakti gelmiştir. 6 Temmuz 1935'de Sümerbank, İş Bankası ve Ziraat Bankası eşit hisselerle Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş (TŞFAŞ) kurarlar.

Mustafa Kemal, ölümünden bir yıl önce Elazığ'ın Pertek ilçesine ziyaretinde gördüğü zayıf cılız çocukları görünce hedefi gösterir;

'Şeker fabrikalarının sayısı yirmiye çıkmaz ve şekerini ekmek kadar kolay alınır hale getirmesek, gürbüz çocuklara hasret kalacağız.'

1980'li yıllarda otuz civarında şeker fabrikamız olur.

ŞEKER MAKİNESİ FABRİKALARI

Şeker işletmelerinden söz edipte, Şeker Makine Fabrikalarını kısacık da olsa anmamak, onların ülkenin gelişimine yaptıkları çok büyük hizmetlere saygısızlık olur.

Aynı adlı şeker fabrikaları sahalarında kurulan Ankara, Afyon, Eskişehir, Erzincan ve Turhal Makine Fabrikaları, komple şeker fabrikaları yanında, çimento fabrikaları, petrol rafineleri için basınçlı kaplar, termik ve hidroelektrik santral üniteleri, türbinleri ve daha pek çok ülkemiz için hayati öneme sahip üretimi gerçekleştirmişlerdir.

Yakın zaman kadar Türkiye'nin en büyük makine parklarına sahip bu Şeker Makine Fabrikaları'nda olmaz denilen işler, mühendis ve çalışanların çabalarıyla olura dönmüştür.

Diğer Cumhuriyet işletmeleri gibi şeker fabrikaları da gittikleri çok az nüfuslu il ve ilçeleri, çevre il ve ilçeleri de etkileyecek şekilde değiştirdiler. Her işletme üretim fonksiyonlarının yanında sosyal devletin temsilcileri oldular. Bölge halkı sinema, yüzme havuzu, spor salonları gibi muhtemelen daha önce hiç görmedikleri keyiflerle bu fabrikalarla tanıştı. Fabrika çay bahçelerinde halk günleri tertiplendi. Cumhuriyet ve onunla gelen medeniyeti yöre halkı içtenlikle dünyalarına soktular, dünyanın ne olduğunu böylece anladılar.

Bu fabrikalarla birlikte halk pancar tarımıyla ve bunun için gerekli tarım aletleri, gübre ve diğer malzemelerle tanışmış, bilgilenmiş, kurslarda eğitilmiş. TŞFAŞ tarafından 1951 ile 1989 yılları arasında 'Pancar Dergisi' yayınlanmış ve tam 6.000 köye bu dergi ulaştırılmış. Ayrıca 3 ayda bir de bilimsel ağırlıklı 'Şeker Dergisi' yayınlanmış. Şekerle ilgili 220 kitap çıkarılmış, milyonlarca broşür basılmış. Yurtiçi ve dışına burslu öğrenciler gönderilmiş.

Çiftçilere, buzdolabı, çamaşır makinesi gibi hayatlarını kolaylaştıran ev aletleri pancar zamanı pancar bedellerinden kesilmek üzere temin edilip dağıtılmış.

'PANCAR PARASI'

O günlerden kalan bir alışkanlıkla, Anadolu çiftçisi hala daha, oğlunu evlendirir, kızını gelin ederken yöre esnafından aldığı eşyalar için verdiği senetlere 'pancar parasına' diye not düşmüş. Evde kullanılacak ya da sünnet düğünlerinde helvalara katılacak şekerler, işletmelerce pancar bedeline mahsuben aynı olarak sağlanmış.

Türk çiftçisinin münavebeli yani polikültür tarımı, haşere ve yabancı otlarla savaşı pancar sayesinde öğrendiği, tarımda mekanizasyona bu yolla geçtiği belirtilmektedir.

Ülkemizin doğusunda bulunan Şeker fabrikaları, bu yörelerimize de ekonomik, sosyal ve kültürel açılımlar sağlamaya çalışmıştır.

Söküm zamanlarında Anadolu yollarında pancarlarla dolu traktörler, pancar kantar ve depolama alanlarında koca koca yığınlar hatta yola düşmüş tek bir pancar, çiftçiler ve ailelerinden başlayarak, tarım teşkilatının özverili ziraat mühendisleri ve çalışanlarına oradan Şeker İşletmelerine kadar uzanan zahmetli bir emek ve alın terinin görebildiğimiz sonu, en değerli meyvesidir.

İşte o çaba, halkını üretime katarak, refahın ve medeniyetin ancak böyle sağlanabileceğini gösteren, bu amaç için teknik eleman, teşkilat ve işletme gibi altyapıları kuran Cumhuriyetimizi daha kutsal ve saygın yapmaktadır.

Fakirleştirerek, yardımlarla kendine muhtaç bırakan daha da kötüsü, halkını çalışma alışkanlığından, emeği ile ülke kalkınmasında yer almaktan alıkoyan uygulamalar ulusları geri bırakır. Hazır yemek önce tatlı gelse de, bedeli ağır olur.

ÜRETİM SEFERBERLİĞİ

Bu nedenle, tarımda, sanayide yani üretimde geri kalmışlığın ne olduğunu bilen genç Cumhuriyet idareleri halkının ihtiyaçları olan her alanda üretim seferberliğine girişmişler, Türkiye'nin o zamanlardaki tüm birikimini, emeğini ve alın terini yönlendirmeye çalışmışlardır.

'Topyekun kalkınma' sloganının içi böyle dolmuş, halk kendisi için yapılan bu şerefli çabalara kıvançla ortak olmuştur.

Bu fabrikalar, Cumhuriyet'in eğitim seferberliğine de önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ancak eğitilmiş insan kaynaklarıyla daha yüksek katma değerli üretimler için çabalara girişilebileceğini bilen idarecilerin yüzünü kara çıkarmamıştır, Şeker İşletmeleri...

Yazının başında fabrikanın ilk yıllarında bulunmuş Ustabaşı Emrullah Beydeli'den nasıl ışığa kavuştuklarını aktarmıştık. Son sözü de Emrullah Usta'ya bırakalım;

'Bir Alpullu, bir de Kepirtepe Trakya'nın ışığıdır. Kepirtepe Köy Enstitüsü'nde bebeler öğrendi, Alpullu'da babalar...'

Turhal Şeker Fabrikası...